

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

І. С. БАХОВ

**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
У СТУДЕНТІВ-ПЕРЕКЛАДАЧІВ**

Збірник наукових праць

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2009

ББК 88.5
Б30

Бахов, І. С.

Б30   Формування професійної міжкультурної компетентності у студентів-перекладачів:зб.наук.пр./І. С.Бахов. — К. :ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. — 268 с. : іл. — Бібліогр. в кінці розд.

ISBN 978-611-02-0017-2

У пропонованому збірнику досліджується проблема формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх перекладачів. Розглянуто сутність, структуру міжкультурної комунікативної компетентності фахівця в галузі міжкультурної комунікації. Обґрунтовуються психолого-педагогічні основи формування професійної компетентності та умови оволодіння міжкультурною компетенцією студентами-перекладачами.

Для студентів — майбутніх перекладачів, викладачів, а також для всіх, хто цікавитися проблемами міжкультурної комунікації.

ББК 88.5

© І. С. Бахов, 2009

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2009

ISBN 978-611-02-0017-2

© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2009

Зміст

Вступ	5
Методологічні і логіко-гносеологічні основи формування професійної компетентності гуманітаріїв	7
Психолого-педагогічні основи формування професійної компетентності фахівця в галузі міжкультурної комунікації ...	24
Психолого-педагогічні умови оволодіння міжкультурною компетенцією.....	54
Формування міжкультурної компетенції.	
Природа міжкультурної компетенції	61
Структура міжкультурної компетенції.....	76
Вплив етнічного фактора на міжнаціональне спілкування і толерантну поведінку студентства.....	90
Теоретичні основи формування професійної міжкультурної компетенції у майбутніх фахівців	99
Проблеми виховання культури міжнаціонального спілкування і толерантної поведінки у вищій школі	107
Зміст навчання з формування міжкультурної компетентності.....	116
Міжнаціональне спілкування і толерантна поведінка студентів-перекладачів.....	120
Проблема формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх перекладачів.....	123
Специфіка формування міжкультурної комунікативної компетентності у студентів-гуманітаріїв	133

Проблема формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх перекладачів

*Матеріали третьої міжнародної наукової інтернет-конференції
“Освітні тенденції в інформаційному суспільстві”,
9–13 листопада 2009 р.
Житомир, ЖДУ ім. Івана Франка*

Встановлення у сучасному суспільстві ринкових відносин, стрімкий розвиток міжнародних зв'язків не тільки відкриває нове поле діяльності перед перекладачами, а й ставить їх в умови жорсткої конкуренції, що неминуче веде до збільшення вимог до представників цієї професії. Будучи не допоміжною, а центральною фігурою міжкультурного спілкування і взаєморозуміння, перекладачі-професіонали виконують соціально важливу комунікативну функцію, уможлиблюючи міжнародні контакти в політичній, комерційній, науково-технічній та інших галузях, без яких неможливо уявити існування сучасного людства. Виникає гостра потреба у формуванні професійної, насамперед комунікативної компетентності майбутніх перекладачів, оскільки комунікація для перекладача є метою, змістом і результатом діяльності.

Вирішення проблеми формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх перекладачів у системі вищої лінгвістичної освіти вимагає розробки теоретико-методологічної стратегії в умовах нової педагогічної парадигми, яка ґрунтується на ідеях модернізації, гуманізації та гуманітаризації освіти.

Сутність поняття професійної компетентності була предметом розгляду в працях О. Є. Антонової, В. П. Беспалько, Б. С. Гершунського, О. А. Дубасенюк, М. Б. Євтуха, Е. Ф. Зеєра, І. А. Зязюна, В. Н. Комісарова, Н. В. Кузьміної, О. Є. Ломакіної, А. К. Маркової, С. Г. Молчанова, В. М. Монахова, Н. Г. Ничкало, Є. М. Павлутенкова, А. І. Піскунова, М. В. Розова, В. О. Сластьоніна та ін.

У полі зору вчених-методистів перебуває питання формування всіх компонентів комунікативної компетенції студентів різних типів навчальних закладів, які вивчають іноземні мови. Проте процес професійної підготовки майбутнього перекладача до формування міжкультурної комунікативної компетентності студентів як об'єкта дослідження залишається дещо поза увагою методистів. Проблема визначення ролі міжкультурної комунікативної компетентності у структурі професійної компетентності майбутнього перекладача, розкриття її сутності, розробки ефективних технологій формування професійної компетентності майбутніх перекладачів ще не отримала належної уваги в науці і є недостатньо розробленою. Значний потенціал міжкультурної комунікативної компетентності у вихованні майбутнього перекладача, розвитку гуманістичної полікультурної спрямованості в загальному процесі підготовки перекладача залишається недослідженим у цілому.

Завдання статті полягає у висвітленні стану розробки проблеми професійної компетентності майбутнього перекладача у сучасній психолого-педагогічній літературі.

Як показує категорійний аналіз, “компетенція” є похідним поняттям від “компетентності” й означає сферу застосування знань, умінь і навичок людини, а “компетентність” — семантично первинна категорія, яка представляє їх інтеріоризовану (трансформовану в особистісний досвід) сукупність, систему, деякий “багаж” знань людини. Тому “компетентна” у своїй справі людина означає “той, хто є визнаним знавцем у будь-якому питанні” [1, с. 250].

Теоретико-методологічною стратегією формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх перекладачів може бути методологічний підхід до дослідження. Звісно, сам підхід, як справедливо зазначає Б. С. Гершунський, може бути не єдиним, “він допускає, і навіть передбачає альтернативність застосовуваних освітніх стратегій” [2, с. 54].

Вдосконалення освіти відбувається з точок зору різних підходів: системно-структурного, програмно-цільового, професійно-особистісного, технологічного, синергетичного, інтегративно-модульного та ін.

Виходячи зі специфіки професійної комунікації майбутніх перекладачів, для ефективного здійснення якої потрібне системне використання лінгвістичних, соціокультурних, соціально-психологічних знань і відповідних умінь і якостей, які характеризують особливу “перекладацьку особистість”, здатну здійснювати діалог культур, ми

обрали за базові системний, культурологічний та особистісно-діяльнісний підходи.

Основи особистісно-діяльнісного підходу були закладені у працях Б. Г. Ананьєва, Л. С. Виготського, С. Л. Рубінштейна, де особистість розглядалась як суб'єкт діяльності, яка сама, формуючись у діяльності та у спілкуванні з іншими людьми, визначає характер цієї діяльності та спілкування.

Поняття “професійна компетентність” розробляється з позицій теорії управління навчальним процесом, наукової організації навчального процесу, а також педагогічної акмеології, в якій виступає “наслідком особливого типу організації предметно-специфічних знань” [3, с. 256] і результатом “інтенсивної практики і навчання у відповідній предметній спеціалізації” [3, с. 257]. Формування професійної компетентності є обов'язковим компонентом змісту навчання, що займає повноправне місце у загальній професійній підготовці спеціаліста [4].

С. Г. Молчанов трактує професійну компетентність як “коло питань, в яких суб'єкт володіє знаннями, досвідом, сукупність яких відображає соціально-професійний статус і професійну кваліфікацію”, а також деякі особистісні, індивідуальні особливості, які забезпечують можливість реалізації певної професійної діяльності [5, с. 85].

На відміну від терміна “кваліфікація” це поняття включає поряд із суто професійними знаннями і вміннями, що характеризують кваліфікацію, такі якості, як ініціативність, комунікативні здібності, уміння вчитися, логічно мислити, здобувати й переробляти інформацію [6, с. 139–131].

Підсумовуючи вищенаведене, слід зазначити, що професійна компетентність стосується професії і характеризується ступенем підготовленості спеціаліста до професійної діяльності. Складові компетентності здебільшого розглядаються через аналіз професійно значущих властивостей і якостей фахівця, які забезпечують ефективне виконання поставлених перед ними завдань. Розкриваючи нашу позицію стосовно професійно-комунікативної компетентності майбутнього перекладача, ми також будемо використовувати зазначений прийом.

Професійна компетентність може також вивчатися в контексті окремої професії. Для нас цікавими є дослідження, які розглядають це поняття в галузі перекладознавства. Вивченням особливостей професійної компетентності перекладача займаються вітчизняні та

зарубіжні науковці: В. Н. Комісаров, Л. К. Латишев, Р. К. Міньяр-Белоручев, В. В. Сафонова, І. І. Халєєва, Ю. Хольц-Мянттярї та ін.

В цій галузі професійна компетентність характеризується насамперед як сума знань, умінь, навичок та особистісних характеристик, які потрібні перекладачеві для успішного здійснення своїх професійних функцій [7, с. 11].

Перекладацька діяльність має комунікативний характер і розглядається як особливий вид мовної діяльності, спрямований на реалізацію завдань міжмовної комунікації (В. Г. Гак, Л. К. Латишев, Р. К. Міньяр-Белоручев, Х. Фермеєр, І. І. Халєєва та ін.). У процесі професійної комунікації перекладач виконує когнітивно-інформаційну, проектувальну, організаторську, посередницьку, гностичну, креативну функції. Когнітивно-інформаційна функція пов'язана з процесом прийому і передачі (кодування і декодування) інформації знаковими засобами (І. Я. Рецкер, А. Д. Швейцер та ін.). Проектувальна функція полягає у виборі комунікативних дій, найбільш ефективних для вирішення професійних завдань, у вірогіднісному прогнозуванні наслідків такого вибору для досягнення поставленої мети (В. Вілс, Ю. Хольц-Мянттярї, Х. Фермеєр та ін.).

Організаторська функція проявляється в процесі безпосередньої взаємодії з клієнтами, коли перекладач намагається виконати конкретне завдання, застосовуючи індивідуальні засоби додання труднощів і адекватним чином організовуючи інформацію, власну діяльність і поведінку в ході професійного спілкування (І. А. Алексєєва).

Посередницька функція полягає у задоволенні зовнішньої потреби у спілкуванні між людьми, які не володіють спільною мовою, або, інакше кажучи, людьми, які розділені лінгвоетнічним бар'єром. Гностична (дослідна) функція базується на здатності перекладача адекватно сприймати, розуміти, оцінювати іншу людину і давати реальну самооцінку. Виокремлення цієї функції пов'язане з визначенням перекладу не як процесу кодування і декодування повідомлень, а як реалізації здатності до інтерференції, тобто здатності робити висновки з поведінки інших людей — вербальної та невербальної (Е. А. Гутт, М. Я. Цвіллінг та ін.). Оскільки перекладач має самостійне право на остаточне рішення, правомірним є виділення креативної функції, яка регулює створення нової інформації і пов'язана з пошуком, обробкою і застосуванням інформації у конкретній ситуації для вирішення перекладацьких проблем (В. Вілс, В. Н. Комісаров та ін.).

Реалізація цих функцій вимагає від перекладача певного рівня професійної компетентності. Як справедливо зазначає Р. К. Міньяр-Белоручев, “компетентність перекладача насамперед визначається знанням двох мов і вільним володінням ними” [8, с. 11]. Вчений включає до професійної компетентності перекладача володіння мовною, мовленнєвою компетенцією, а також володіння навиками перекладу, ораторства і літературний талант.

Розглядаючи особистісно-діяльнісний підхід у вирішенні проблеми формування професійної компетентності майбутніх перекладачів як поєднання його особистісного і діяльнісного компонентів, зазначимо, що перший співвідноситься з особистісним, або, як останнім часом він визначається, особистісно-зорієнтованим (М. А. Алексєєв, Е. В. Бондаревська, Е. Ф. Зеєр, В. В. Сериков, І. С. Якиманська та ін.) підходом в освіті. Згідно із зазначеним підходом, основною в освіті стає особистість того, хто навчається, забезпечення комфортних, безконфліктних і безпечних умов її розвитку, реалізації її природних потенціалів. Концептуальна основа цього підходу закладена в положеннях багатьох концепцій і теорій минулого і сьогодення: в ідеях гуманізму, втілених у педагогічному досвіді В. О. Сухомлинського, Я. Корчака; в положеннях особистісно-гуманної концепції діалогу культур М. М. Бахтіна, В. С. Біблера та ін. Е. Ф. Зеєр використовує поняття “особистісно-зорієнтоване виховання”, під яким він розуміє “становлення духовності особистості, яка дає їй змогу реалізовувати свою природну, біологічну і соціальну сутність” [9, с. 31]. Необхідно зазначити, що в його особистісному компоненті цей підхід можна співвіднести з концентрованим на тих, хто навчається, підходом А. Маслоу, К. Роджерса, що формується на основі гуманістичної психології.

Особистісно-діяльнісний підхід у своєму особистісному компоненті передбачає, як зазначає І. О. Зимня, що в центрі навчання перебуває саме той, хто навчається, — його мотиви, цілі, неповторний психологічний склад, тобто студент як особистість. Виходячи з інтересів студента, його рівня знань і вмінь, викладач визначає навчальну мету заняття і формує, спрямовує, корегує весь освітній процес з метою розвитку його особистості. Відповідно мета кожного заняття під час реалізації особистісно-діяльнісного підходу формується з позиції кожного окремого студента та всієї групи в цілому.

Застосування особистісно-діяльнісного підходу в його особистісному компоненті в процесі формування професійно-комунікативної

компетентності майбутніх перекладачів дає можливість активізувати внутрішні резерви особистості, яка саморозвивається: допомогти індивідові усвідомити природні міжособистісні ситуації, самого себе як учасника цих діяльнісних ситуацій, власні “бар’єри” у професійному спілкуванні, дати йому концептуальний інструментарій до проблеми “Я — в перекладацькій ситуації”. Це передбачає спеціальну організацію його навчальної та квазіпрофесійної діяльності, оскільки, як зазначав С. Л. Рубінштейн [10], зробити особистісний аспект єдиним означає закрити для себе шлях до вивчення закономірностей психічної діяльності і “тим більше діяльності і поведінки людини в цілому”, додає І. О. Зимня [11, с. 77].

У своєму діяльнісному компоненті особистісно-діяльнісний підхід має багатосторонні передумови формування: у загальнопедагогічному плані — це положення про суб’єкт-суб’єктні стосунки вчителя і учня (А. Ф. Дістервег) і активності того, хто навчається (Й. Г. Песталоцці, А. Ф. Дістервег, Л. М. Толстой, П. Ф. Каптерєв та ін.); у загальнопсихологічному — теорія діяльності (О. М. Леонтьєв), особистісно-діялісного опосередкування (С. Л. Рубінштейн, А. В. Петровський та ін.), теорія навчальної діяльності (Д. Б. Ельконін, В. В. Давидов, І. О. Зимня, А. К. Маркова, І. І. Льясов).

Діяльнісний компонент особистісно-діялісного підходу дає змогу вивчати педагогічні процеси в логіці цілісного розгляду всіх основних компонентів професійної діяльності (її цілей, мотивів, дій, аналізу результатів). При цьому в процесі професійної підготовки майбутній перекладач вчиться реалізовувати професійно-комунікативну діяльність. Діяльнісний компонент передбачає засвоєння знань, оволодіння уміннями в процесі власної активності, вирішення практичних завдань за рахунок гуманних, рівнопартнерських, суб’єкт-суб’єктних відносин.

З позицій гуманізації освіти особистісно-діялісний підхід передбачає створення сприятливих умов для “повноцінного прояву, розвитку особистісних функцій усіх суб’єктів освітнього процесу” [12, с. 12].

Формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх перекладачів як міжкультурних посередників доцільно розглядати з урахуванням культурологічної концепції, в якій культура представлена як соціальне явище, в тому числі й педагогічне.

Аналіз літератури з проблем культурології дає нам підстави виділити деякі аспекти культурологічного підходу до вивчення процесу

формування професійно-комунікативної компетентності майбутнього перекладача. На думку багатьох дослідників (А. І. Арнольдов, Ю. І. Єфимова, І. А. Громов, В. П. Тугаринов та ін.), людина завжди діє в рамках культури, будучи одночасно об'єктом культурних дій і суб'єктом, творцем цінностей.

У працях В. С. Біблера, Н. С. Злобіна, І. Ф. Ісаєва проблема культури розглядається як проблема зміни самої людини, її становлення як творчої особистості. Це є також проблемою взаємодії людей, у якій відбувається взаємообразне формування, що забезпечує актуалізацію культури. З цього боку ми розглядаємо майбутнього перекладача як суб'єкта культури, як вільну, активну індивідуальність, яка зорієнтована на вільну творчість і трансформує ставлення до накопиченої культури.

Інший аспект культурологічного підходу до дослідження професійно-комунікативної компетентності розглядає культуру як невід'ємну частину лінгвістичної освіти. На початку 80-х років з'явилися дослідження із застосування культурологічного підходу до вивчення іноземних мов (Л. Блумфілд, Є. М. Верещагін, В. Г. Костомаров, М. О. Фаснова та ін.). Це зумовлено зміною соціальних і політичних умов у світі, більшим ступенем відкритості міждержавних відносин, пошуком нових форм спілкування представників різних культур, необхідністю виховання толерантності до різних проявів культури іншої нації.

У підготовці перекладача цей підхід почав застосовуватися у зв'язку із зміною його соціальної ролі в суспільстві. Згідно з багатьма концепціями, перекладач виступає не лише як мовний посередник, а як мовний консультант, спеціаліст, котрий добре знається на мові, культурі, економіці відповідної країни. Як справедливо зазначає В. Н. Комісаров, “у перекладі стикаються різні культури, системи цінностей, різні склади мислення, різні літератури, різні епохи, різні рівні розвитку, різні традиції та установки” [13, с. 23]. Переклад, на думку Л. Д. Швейцера, “є актом міжкультурної комунікації” [14, с. 47].

Врахування цих чинників у контексті лінгвістичної освіти майбутніх перекладачів означає вихід за межі мови до сфери соціальної історії людини, системи її соціальних знань, світоглядних ідей, системи цінностей і відносин, особливостей вербальної і невербальної поведінки та форм свідомості [15].

Ми поділяємо думку вітчизняних і зарубіжних педагогів про те, що перспектива розвитку вітчизняної системи підготовки перекладачів повинна бути тісно пов'язана:

- з наявністю реального виходу на іншу культуру її представників;
- з конструюванням процесу професійного навчання як процесу пізнання іншої культури і відповідно усвідомлення ними своєї належності до певної соціокультурної спільноти, що сприятиме створенню умов для взаєморозуміння та взаємодії представників різних культур в умовах полікультурної комунікації.

Застосування культурологічного підходу до формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх перекладачів спрямоване на правильне сприйняття, розуміння та оцінку інших культур. Міжкультурне спілкування є у повному розумінні рівноправним діалогом культур. Повага до чужої культури і поглиблене пізнання своєї — це передумова культурної рефлексії, уміння поставити себе на місце партнера по спілкуванню, уявити його спосіб мислення, уміння знайти точки дотику в процесі комунікації. Це у свою чергу робить необхідним формування комунікабельності, толерантності, умінь соціальної взаємодії.

Ми розглядаємо формування професійно-комунікативної компетентності майбутнього перекладача як складний і багатосторонній процес, як педагогічну систему, під якою ми, слідом за В. П. Беспалько, розуміємо “сукупність взаємопов'язаних засобів, методів і процесів, які необхідні для створення організованого, цілеспрямованого і свідомого педагогічного впливу на формування особистості” [16, с. 6]. Для виявлення компонентного складу цієї системи та її підсистем, їх зв'язку і відносин у процесі її функціонування і розвитку нами застосовувався системний підхід, основні положення якого широко наведені у працях Ю. А. Конаржевського, Н. В. Кузьміної, Г. Н. Серикова, В. А. Сластьоніна та ін.).

Основним інструментом цього підходу є системний аналіз, який являє собою сукупність методів прийомів для вивчення складних об'єктів. Прийнято виокремлювати чотири аспекти здійснення системного аналізу, які можна застосувати до педагогічних об'єктів і явищ: морфологічний, структурний, функціональний, генетичний. Ю. А. Конаржевський наголошує, що всі вони виступають в органічній єдності, яка зумовлена єдністю властивостей цілісної системи [17]. Найповніше ця єдність проявляється у моделюванні.

Моделювання — це теоретичний метод наукового пізнання, який характеризується як відтворення характеристик якогось об'єкта на іншому об'єкті, спеціально створеному для вивчення, який називається при цьому моделлю. Другий з об'єктів, який зветься моделлю першого, перебуває в певній об'єктивній відповідності з пізнавальним об'єктом, здатний заміщувати його на певних етапах пізнання і під час його дослідження дає в остаточному підсумку інформацію про об'єкт, що моделюється [18, с. 107]. Вивчаючи проблему формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх перекладачів, вважаємо за необхідне розробити модель цього процесу, внаслідок чого ми звертаємося до методу моделювання. Моделювання завжди визначається через поняття “модель”.

Під моделлю ми разом з Б. А. Глинським і Б. С. Грязновим розуміємо “самостійний об'єкт, який перебуває у певній відповідності (але не тотожний) з об'єктом, що пізнається, здатний заміщувати останній деякою мірою і дає певну інформацію, яка переноситься за певними правилами відповідності на модельований об'єкт” [19, с. 88].

Таким чином, вивчення стану проблеми формування професійно-комунікативної компетентності в педагогічній теорії та практиці дало підстави зробити такі висновки: актуальність проблеми формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх перекладачів визначається суперечністю між соціальною потребою у висококваліфікованих перекладачах, здатних компетентно здійснювати професійно-комунікативну діяльність, і недостатньою розробленістю шляхів формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх перекладачів у теорії та практиці вищої освіти.

Література

1. *Словник української мови*: В 10 т. — К.: Наук. думка, 1973. — Т. 4. — 1624 с.
2. *Гершунский Б. С.* Философия образования для XXI века: Учеб. пособие. — М.: Пед. общ-во России, 2002. — 512 с.
3. *Холодная М. А.* Психология интеллекта: парадоксы исследования. — Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1997. — 397 с.
4. *Жеребкина В. Ф.* Формирование педагогической коммуникативной компетентности будущих учителей в процессе обучения в вузе: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. — М., 2001. — 18 с.

5. *Молчанов С. Г.* Теоретическая и практическая аттестация педагогических руководящих работников образовательного учреждения. — Челябинск: Изд-во Челяб. гос. ун-та, 1998. — 255 с.
6. *Профессиональное образование.* Ключевые понятия, термины, актуальная лексика // Под ред. С. М. Вишняковой. — М.: НМЦСПО, 1999. — 538 с.
7. *Комиссаров В. Н.* Теоретические основы методики обучения переводу. — М.: МГЛУ, 1997. — 56 с.
8. *Миньяр-Белоручев Р. К.* Теория и методы перевода. — М.: Моск. лицей, 1996. — 206 с.
9. *Зеер Э. Ф.* Личностно-ориентированное профессиональное образование. — Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. проф.-пед. ун-та, 1998. — 126 с.
10. *Рубинштейн С. Л.* Основы общей психологии. — СПб.: Питер, 1999. — 720 с.
11. *Зимняя И. А.* Педагогическая психология: Учеб. для вузов. — М.: Логос, 2003. — 384 с.
12. *Якиманская И. С.* Личностно-ориентированное обучение в современной школе. — М.: Педагогика-Пресс, 1996. — 285 с.
13. *Комиссаров В. Н.* Современное переводоведение. — М.: Изд-во “ЭТС”, 2002. — 424 с.
14. *Швейцер А. Д.* Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты. — М.: Наука, 1987. — 214 с.
15. *Верещагин Е. М., Костомаров В. Г.* Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного: Метод. рук-во. — М.: Рус. яз., 1992. — 246 с.
16. *Беспалько В. П., Татур Ю. Г.* Системно-методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки специалистов. — М.: Высш. шк., 1989. — 144 с.
17. *Конаржевский Ю. А.* Что нужно знать директорам школы о системе и системном подходе: Учеб. пособие. — Челябинск: Изд-во Чел. гос. пед. ин-та, 1986. — 135 с.
18. *Философский словарь* // Под ред. И. Т. Фролова. — М.: Политиздат, 1991. — 559 с.
19. *Моделирование* как метод научного исследования: гносеологический анализ / Б. А. Глинский, Б. С. Грязнов, В. С. Дынин, Е. П. Никитин. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1965. — 248 с.